

V ZNAMENÍ TVORBY A MYSLENIA

Ak chceš byť filozofom, piš romány. Každý filozof je tvorcom, i keď sa volá Kant.

Albert Camus, 1943

Už oddávna sa nehýbeme, vravíme pošušky, a čas postáva okolo nás ako farebné škvrny.

Yves Bonnefoy, 1953

Michal Bartko študoval filozofiu a francúzštinu na Univerzite Komenského v Bratislave (1944-1948) a na parížskej Sorbonne (1948-1949). V rokoch 1949-51 bol asistentom Filozofického seminára FFUK, odkiaľ bol ako politicky nespoľahlivý prepustený. Oficiálne sa mu Univerzita Komenského ospravedlnila v r. 1989.

Do nového zamestnania sa mu podarilo nastúpiť vďaka slušným priateľom v r. 1953, keď sa stal redaktorom prekladovej redakcie vydavateľstva Slovenský spisovateľ. Koncom šesťdesiatych rokov sa pričínil o založenie Revue svetovej literatúry a stal sa jej šéfredaktorom; potom sa opäť živil redaktorskou prácou.

Popri zamestnaní prekladal svojich obľúbených autorov, písal eseje z estetiky, filozofie, literatúry a venoval sa aj kritike. Volil, ako sám vraví, „cestu osobnej slobody a slobodného skúmania“. Občas mu nejaké vydavateľstvo vyšlo v ústrety, takže napokon počet nim pripravených prekladov, úvodov a vlastných kníh dosiahol počet 18.

Práce, na ktorých si najviac zakladá a ktoré si najväčšmi cení, uvádza v rozhovore, ktorého bezprostredným podnetom bolo vydanie súboru koncepčne zaujímavých a u nás ojedinelých filozofických esejí *Cestami tvorby a myslenia*.

Zostane nadhlo zlým dedičstvom päťdesiatych rokov, že sa na Slovensku „fyzicky“ vytratil z filozofie nielen nekonformní filozofi-profesori, ale museli odísť aj tí perspektívni mladí adepti, ktorí zoči-voči likvidácii slobodnej duchovnej tvorby nechceli skloniť hlavu. Ty si sa po obhajobe doktorskej dizertácie, skoncipovanej počas štúdia na parížskej Sorbonne, stal asistentom profesora Svätopluka Štúra a stihol ňa podobný osud ako jeho. Mohol by si prezradiť, ako sa dívaš na fenomén päťdesiatych rokov v našej filozofii, najmä z hľadiska tvojich vtedajších životných plánov?

Študent filozofie, ktorý nechce byť len receptívnym človekom, ale chce aj niečo urobiť, vznešene povedané „vytvoriť“ v tejto oblasti, napísať niečo, hľadá si v dejinách filozofie svojmu naturelu príbuzného alebo aspoň blízkeho mysliteľa, ktorému by sa hlbšie venoval, resp. odrazil sa od neho, vyšiel z neho. Nemôže predsa začať z ničoho! A tak som hľadal. Keďže som v tom čase písal verše, hľadal som dušu básnickú a mysliteľskú. Takého filozofa a básnika som našiel vo francúzskom filozofovi konca 19. storočia Jean-Marie Guyauovi, pokrokovom mysliteľovi a filozofickom básnikovi. Najprv som siahol po jeho estetickom odkaze. F. X. Šalda si ho vysoko cenil, aj čerpal z neho, tak som si pomyslel, že preložím jeho estetické diela: *Problémy*

súčasnej estetiky a *Umenie z hľadiska sociologického*. Pravdaže, v hlbokom presvedčení, že to raz vyjde. V nepriaznivej dobe, ktorá sa bezhlavo rútila k totalite, si človek musí zachovať slobodu a to vždy poctivou robotou. A keďže tvorbe a mysleniu sa najlepšie darí v slobode a keďže sa tejto slobody nedostáva, musíte si ju uchovať v sebe! „Nevrav: Filozofujem; bola by to namyslenosť. Hovor: Oslobodzujem sa,“ napísal Epiktetos, oslobodený otrok v Ríme. Otrocká skutočnosť v Ríme nútila Epikteta oslobodzovať sa od nej, preto myslel, rozmýšľal. Päťdesiate roky, to bol šialený nástup jednej ideológie, ktorá diktátorsky zavládla, postupne ujamila duchovný život, stotalitarizovala ho. Guyau mi bol „únikom“ z tejto zlej situácie; prekladal so ho a o skutočnosti rozmýšľal – o umení a o myslení – v jeho duchu. V r. 1955, v čase akéhosi uvoľnenia, sa mi podarilo vydať obsiahly výber z jeho estetického a filozofického diela po názvom *Umenie ako výraz života*. V čase lži umenia, ktoré sa nazvalo „socialistickým realizmom“, to bolo slovo načas. Dodávalo silu poctivosti umelcom, hodným tohto mena, takže som sa nečudoval, keď mi po dlhom čase jedna umelkyňa povedala, že to bola jediná knižka, ktorú čítavala. Knižka znela súzvučne s poéziou Milana Rúfusa, so Smrekovými a Lukáčovými reediciami, ako aj s poéziou Novomeského. Vymykala sa z marxistických schém suchopáru a fráзовitosti, pretože kládla dôraz na veľký realizmus, ktorí stelesňovali ozajstní umelci, myslitelia.

Dávala tvoja pracovná alternatíva literárneho redaktora, teoretika a historika nejaký priestor tvojej profesionálnej ambícii filozofa, akú si prejavil v dizertácii o existencializme? Existencializmus bol, ako je známe, ešte v šesťdesiatych rokoch pod rúškom marxistickej kritiky u nás vyhľadávanou problematikou. Môžeš povedať o tom pár slov?

Pracovná alternatíva? Popri redakčnom zaťažení ešte práca doma. V redakcii Vydavateľstva Slovenský spisovateľ sa zišiel dobrý kolektív. Kým bol šéfredaktorom básnik Štefan Žáry a riaditeľom básnik Pavol Horov, Vydavateľstvo prosperovalo. Pôvodná literatúra, poézia i próza splácala daň politike, kým do poézie nevstúpil Milan Rúfus svojou prvotinou *Až dozrieme!*. Boli to časy, keď svoju báseň *Básnik vo väzení* ešte nemohol venovať Novomeskému, ktorý bol vo väzení; zbierka vyšla vtedy, keď oficiálni recenzenti vychvaľovali socialistických veršikárov na čele s Lajčiakom. Keď prameň poézie bol prekliaty ideológiou, Roznerom, Špitzerom, Bžochom a i. Novomeského poézia Špitzerom: „Dopísal si pašovanou ceruzkou ...“ Pádnú odpoveď tomuto ortielu nad poéziou dal sám básnik, keď už na slobode vydal zbierku *Stamodtia!* (1964). Bolesť väzňa a odsúdeného básnika vyjadril tu Novomeský až svetodejinne pamätihodne: „– Bolelo? – Bože môj, nuž bolelo a ako! / A dnes už ani neviem, čo bolelo viacej, / či nehorázných klebiet popustené liace, / otupné hore-dolu kalužou i mláku, / pohoria poníženi, urážok a hlad, / či smútok po všetkom, čo som mal kedy rád.“ Nikto nepoprie, že poéziu mal najradšej. Jej mocnosť sa zablýsla v básni *Múdrosť*, ktorá sa stala príslovečnou najmä svojou pointou: „Lež nad mudrca múdrejšie je dieťa, / ten rozprávkový chlapček nerozumne smelý, / ten chlapček, ktorý skríkol hlasito až beda, / že kráľ je nahý, že nahý je celý.“

Nie teda priznávať bludy stranickej Inkvizície, ale povedať celú pravdu! A je príznačné, že tu naša poézia kliesnila cestu, pravdaže, spolu s Epikurovým filozofickým odkazom: „Zlá vec je nevyhnutnosť, ale nie je nijako nevyhnutné, aby sme žili pod vládou nevyhnutnosti.“ A tak

alternatívou mi nebol nijaký existencializmus, vtedy módna filozofia, ale niečo iné. Už som povedal: Guyau, básnik, estetik, filozof, ma priam oslnil. Dalo by sa povedať: všestranný duch. Oslnil aj Šaldu, ale ... Zistil som, že nie dosť hlboko. Oddal som sa mu celý. Bol to tichý rozhovor s geniálnym, predčasne zreлым tvorcom, mysliteľom. Rezonoval s mojím presvedčením: ak nie je tvorba, teda i poézia, mysliteľská, nie je tvorbou. Podkulo ma to aj v kritike, ktorej som sa vtedy venoval. A nevyhnutnosťou sa mi stalo slobodné tvorenie a myslenie.

Ako ukazujú tvoje práce, „presedlaním“ do inej duchovnej oblasti filozofia neprestala byť твоjím životným povolaním. Ba zdá sa, keď listujem v твоjich knihách, že si sa pod egidou Múz mohol v uplynulom období venovať osobne autentickejšie problémom filozofie než tí, čo sedeli vo filozofických inštitúciách. Uchoval si si nielen slobodu voľiť, ale aj slobodne sa vyjadrovať, dať svojim úvahám u nás jedinečný estetický rozmer. Nenašiel si práve v tom sám seba?

Veď práve o to mi šlo! A pomocnú ruku mi podal kritik Alexander Matuška. Pomohol mi dostať na verejnosť Thibaudetovu knihu *Fyziológia kritiky*, výrokom z ktorej som sa zaštitil: „Kto nekritizuje bohov kritiky, nie je kritik!“ Tými „bohmi“ boli vtedy oficiálni kritici, vynášajúci do nebies pseudotvorbu. Básnikom Milanom Rúfusom som ich porážal, Hrubínom a Haľamovou otváral oči. Svoju knihu *Portrétné štúdie* (1981) som rozdelil na tri tematické okruhy, živnú pôdu kritiky: I. Životná skutočnosť v umení, okruh, ktorý kladie základy estetiky epikurskou filozofiou, Diderotovým zápasom o skutočnosť v umení, Tainovou filozofiou umenia, Guyauovým ponímaním umenia ako výrazu života, Thibaudetovou obnovenou sokratovského dialógu v kritike a slovenskými snahami v estetike; II. Aspekty ľudského údely, okruh, ktorý zahrňuje Hugovu otrasnú epopeju stredoveku, Mussetovu *Spoveď* a chorobu storočia, Proustovo *Hľadanie strateného času*, Maeterlinckov humanitný odkaz, Saint-Exupéryho ikarský paradox, Étos Nimierovej rytierskej paródie, Hussonovo hľadanie a pieseň putovania, Vaillandovo podrobovanie sa zákonu a jeho dávanie; III. Spevy o človeku, okruh, ktorý podáva Hugov sen o človeku, Verlaine, najmelancholickejšieho z prekliatych, Kraskovo *Nox et solitudo*, Lukáčov žeravý tanec, Smrekovu poéziu jedného osudu, Haľamovej poéziu prostoty a kroky povstaleckých básnikov ... Kontinuita tvorby a myslenia musí byť zachovaná, ako musí byť zachovaná kontinuita života! Málokto si v dnešnej uponáhľanej dobe uvedomuje, že literárne a mysliteľsky ešte vždy žijeme z minulých storočí. A tak je to dobre: v dobe úpadku to ani inak nemôže byť! Alebo, ako to v päťdesiatych rokoch povedal básnik: „Už oddávna sa nehýbeme, / vravíme pošušky / a čas postáva okolo nás / ako farebné škvrny.“ Baudelaire, Verlaine a Rimbaud sú ešte vždy stálice na našom básnickom nebi, a ani si neuvedomujeme, že je ich poézia už vyše sto rokov stará. Filozofické myslenie začalo upadať s metodológiou, s matematickou filozofiou a s logistikou, zaviazalo vo Vorovkovom aforizme: „Ten výpočet jim kľape, ale naprázdno jedoucí mlyn taky kľape!“ Preto oživiť minulé, až dávnovekú múdrosť je teda také nástojčivé ako obrodiť myslenie ...

Gravitácia k francúzskej literatúre, k filozofickej poézii a próze zostala rozhodujúca; viditeľne uplatňuješ pri výbere tém, po ktorých siahaš, preferencie a zámery. Je to hodnota poznávacia, etická, estetická, ktorou ťa autori priťahujú?

Výber a zámer! Po Guyauovi nasledoval Taine so svojou *Filozofiou umenia*, stĺpom pozitivistického estetického myslenia a autorovho umeleckého nadšenia pre veľké výtvary dejín, potom Thibaudetova *Fyziológia kritiky*, dielo náročnej kritiky, jedinečné svojho druhu; z križovatky modernej poézie som vyzdvihol výber z básní Yvesa Bonnefoya *Včera, keď vládla píšť*, ktorý do vienká poézie vrhol devízu, ktorá ju vyvedie zo stagnácie: „Musíš smrť prekonať, aby si mohla žiť, / súcnosťou najčistšou je len krv vyliata“; a filozofickú poéziu Eugéna Guillevica *Tváre z Carnacu*, človeka pred tvárou minulosti a mora; mementom básnickej veľkosti je Hugov *Satyr z Legendy vekov*, s básnikovým odkazom modernému veku: „Kráľ vojny znamená, boh večnú noc a tmu. / Slobodu, život, sen za dogmu zničenú! /Nech vládne génius, nech vládne svetla jas! / A láska objíme svet harmonických krás! / Hlad vlkov utíši belasý nebasklon. / Som Pan! Tu tvorstvo je! A Zeus, ty sa skloň!“ Pomaly dve storočia platí tento odkaz, a ľudstvo ho tak ľahkovážne zanedbáva: Odkaz literárny aj filozofický! No hodnota veľkých tvorieb trvá, čitatelia sa k nim stále vracajú, takže duchovne žijeme viac z mŕtvych ako zo živých. Módnosť nikdy nepremôže hodnoty ...

V najnovšej knihe Cestami tvorby a myslenia, ktorá je súborom brilantných filozofických esejí, je aj blok venovaný osobnostiam z našich slovenských a českých dejín: Karel Vorkovka, Tomáš G. Masaryk, Svätopluk Štúr, František Xaver Šalda. Oslovili tá títo filozofi už v čase tvojej vlastného duchovného formovania?

Už názov knižky signalizuje jednotu tvorby a myslenia, a to tak z hľadiska estetického, ako aj z filozofického. Celkom v duchu Camusovho motta k tomuto rozhovoru. I Kant je tvorca, ako je Camus filozofom. Mysliteľská literatúra, to je Hugova *Legenda vekov* – práve tak ako Shakespeareov *Hamlet*. A tá trvá! A preto sotvačo je dnes v duchovnej oblasti nástojčivejšie ako komunikovať s hrdinami mocnej tvorby a jej životnej myšlienky. Táto sa nám vynára z marastí nepokojov, zmätkov, priemerností a podpriemerností nad priehradu času ako maják, ako svetlo. Sviati rozvážnosťou, hviezdnyimi hodinami ľudstva odbýja čas, v ktorom nám prišlo žiť, byť svedkami, poznávať ho a prenikať do jeho zmyslu. Nesie ho na svojich pleciach prostý človek i vzdelanec, obaja hľadajú do jeho hlbín i plytčín. S týmito esejami objavuje čitateľ na tejto ceste hodnoty, ktoré majú prízvuk poznávací a mravný. Zhovára sa s tvorivými a mysliacimi ľuďmi, duchmi, ako bol Lucretius, Epiktetos, Marcus Aurelius, Giordano Bruno, Pascal, Montesquieu, Rousseau, Voltaire, medzi ktorých významom a dosahom vhodne zapadajú Vorovka, Masaryk, Svätopluk Štúr i Šalda, pretože všetci priniesli myšlienky, ktorými nás oslovujú! Vorovka svojimi novými stupňami voľnosti v myslení, Masaryk svojou humanitou, Štúr odhaľovaním koreňov iracionality, pliagy nášho storočia, a Šalda svojím umeleckým poslanstvom. Všetci boli oddávna mojimi obľúbenými autormi, ktorí majú čo povedať človeku dnešných čias. Ved' v tom je zmysel ich odkazu!

V druhej polovici šesťdesiatych rokov si bol zakladateľom a šéfredaktorom Revue svetovej literatúry. Revue prinášala k nám najmodernejšie plody moderného veku, aspoň tak sme to vtedy vnímali. Nepocítuješ dnes ako neadekvátne robiť medzi „klasickou modernou“ a „postmodernou“ takmer diskontinuitnú cezúru a Descarta, osvietenstvo, Locka a Kanta inferiorizovať optikou Heideggera, Foucaulta?

Heidegger a Foucault sú predovšetkým „módy“, jedna iracionálna, druhá zväčša lingvistická, odvážim sa povedať, že dosť efemérne. Heidegger sa stal slávnym Sartrovým počínom a jeho *Sein zum Tode* nebezpečne korešponduje s predpoveďami „zániku“ západnej civilizácie. Nedá sa porovnávať s klasickými filozofickými tvorbami a spolu s Jaspersom sa ponára do „temnej Metafyziky“. Nič nového pod slnkom ...

A napokon posledná otázka. Najpodstatnejším spojovacím znakom všetkých esejí tvojej poslednej knihy je chvála rozumu, kritického ducha, odmietanie transcendentna a pudových iracionalizmov, osvietená dôvera v možnosť oslobodiť človeka z myšlienkových temnôt, sociálnych bied a morálnej slepoty. Kant to vyjadril pojmom, že až dospelosťou človeka sa završí vek osvietenstva. Aké však má filozofia – tvárou v tvár skutočnostiam 19. a 20. storočia, strhávajúcim ľudstvo pod prah ľudskej dôstojnosti – záruky, že sa osvietenstvo vôbec udialo? Stačí, že máme Chartu ľudských práv a slobôd a sisyfovské úsilie, že ľudskému srdcu musí stačiť poznanie o smerovaní k vrcholu?

Camusovi, ktorý preskúmal vari najhlbšie absurditu nielen dávneho, ale aj nášho storočia a vyvodil z toho „revoltu“, poznanie tohto smerovania stačilo. No nám ešte ostáva otázka: Nie je ono smerovanie k vrcholom naším prvým a posledným poznaním? Pred ním sú mytologické ilúzie, za ním sú ilúzie náboženské. Alebo, ak chcete, metafyzické! A v tomto smerovaní nestačí pascalovské memento? Zhovárame sa tu s tvorivými a mysliacimi duchmi, napospol bdejúcimi a vidiacimi do našich pozemských i vesmírnych nocí. To z nich nám Pascal privoláva: „A tak poznaj, pyšný človeče, akým paradoxom si sám sebe. Zmlkni, surová prirodzenosť. Vedz, že človek nekonečne presahuje človeka, a poznaj svoj skutočný stav, ktorý nepoznáš!“ Podľa Graniera si nepokojom svojich možností, neprehadzuj svoje dary cez palubu moderného úpadku, a nielen svetáckeho! Pamätaj, že si slávou vesmíru, ale paradoxne aj jeho odpadom! Utešuj seba na svojej pozemskej púti, a svoju útechu dávaj aj iným! I na to si povolaný so svojou ľudskou kreativitou.

Zhovárala sa *Elena Várossová*